

המלחמה בפרספקטיבה

התמקדות בפרספקטיבה של יוזמי המאבק

עיקרו של הדיון הוקדש כראוי לפרספקטיבה הערבית ובייחוד המצרית, והתמקד באישיותם ובהכרעותיהם של נאצר ושל סאדאת. ברמת האסטרטגיה רבתי הייתה ישראל מאז הקמתה מרוצה, בעיקרו של דבר, מן המציאות הקיימת, ואילו אויביה הערבים ראו את המציאות הזו כבלתי נסבלת, חרדו ממיסודה וראו צורך בשינוי עמוק במגמותיה. ברמת ההכללה הזו מותר וצריך להתעלם משאיפות בעבר הישראלי של המתרס לפני 1967 "לשחרר" את ירושלים ולשפר את גבולות הביטחון, ומן השאלה אם ההנהגות הערביות השונות "באמת" רצו "לשחרר את פלסטין", או רק לרצות את דעת הקהל הרדיקלית.

בפועל רצה הצד הישראלי אחרי מלחמת ששת הימים למסד ולבצר את המדינה היהודית שנוצרה ב־1948 וחתר להשתמש בהישגי 1967 כדי להבטיח זאת – פוליטית ותודעתית (באמצעות חוזי שלום), לצד רכיב טריטוריאלי-צבאי (באמצעות שינוי גבולות). היה אומנם גם רכיב אידיאולוגי משמעותי – שיבת העם היהודי לצור מחצבתו בשומרון וביהודה – אך למעט בשאלת ירושלים, לא היה השיקול הזה מכריע: בוודאי לא לפני 1967 ואולי גם לא בעשור הראשון אחריה.

אלה שהתיימרו להנהיג את הערבים כבר לפני 1967, בוודאי הגורמים הרדיקליים המובילים בקרבם, תבעו בפועל "לשחרר את פלסטין" מן היהודים. הם גם דרשו לא להסתלק לאחר מכן, ב"כניעה" של חוזה שלום מלא, מן המאבק נגד עצם קיום המדינה היהודית, גם תמורת נסיגה מלאה מן השטחים שכבשה בששת הימים. במאבק "סכום אפס" זה יכול רק אחד הצדדים לנצח, על חשבון תבוסתו של

האחר. מה שקרוי בישראל "פשרה היסטורית", גם אם היא נדיבה מאוד וכרוכה בסיכוני ביטחון קשים, הוא ניצחון ישראלי בביסוס המדינה היהודית ומיסודה. לנאצר כל ימיו, לסאדאת עד 1977, לתנועה הלאומית הפלסטינית ולשושלת אסד עד היום זוהי תבוסה היסטורית ו"כניעה" לפולש זר, שהצליח לכפות בכוח על בעליה המקוריים של הארץ לא רק את קיומו הריבוני אלא גם את ההשלמה ההיסטורית עם הגזל המקורי ועם הרחבתו.

את הדיון בתולדות המאבק של מצרים נגד ישראל, לרבות ובייחוד במלחמת רמדאן (יום הכיפורים), ראוי לכן למקד במוטיבציות, בהערכות, באסטרטגיה, במהלכים ובהנמקות של יוזמיו בקהיר: של נאצר שעיצב את דמותו ושל סאדאת ששינה את פניו והביאו לידי סיום. הם אלה שלא השלימו עם המציאות שנוצרה ב־1948 וב־1967 ונלחמו לשנותה. הדיון הזה הסתיים, ברמה המדינית, בחוזה השלום הנפרד בין מצרים לישראל במאוס 1979. חוזה זה קבע שמצרים השלימה עם המציאות שישראל כפתה ב־1948 והיא מסתלקת למעשה ממעורבות כוחנית בשאלת ירושלים ובמאבק הפלסטיני, הסורי והערבי בכלל, בתמורה להשבה בתנאים מגבילים של שטח שישראל כבשה ממצרים ב־1967.

הפרספקטיבה הישראלית

במלחמת יום הכיפורים ובעקבותיה הצליחה ישראל להשלים את שבירת כושר העמידה של מצרים כמנהיגת הערבים במאבק נגד ישראל. בתחום הצבאי התברר כצפוי כבר בשלהי אוקטובר 1973, שגם במתכונת מתוחכמת ובשילוב נכון של תעוזה וזהירות אפשר לעכב רק בימים אחדים ולעומק של קילומטרים ספורים את העליונות הצבאית של ישראל מלהכתיב את המציאות האסטרטגית בשדה הקרב. בתחום המדיני התברר, שנים ספורות אחרי המלחמה, שגם באסטרטגיה ריאליסטית ורבת השראה, בשילוב מרשים של איום אמין ופיתוי מתמש בזירה הבינ־גושית, אי אפשר היה לחולל בשנות ה־70 לחץ אמריקאי על ישראל לנסיגה מלאה, אפילו מסיני בלבד, בלא תמורה מדינית דרמטית לישראל. באותן שנים התברר בניגוד

לצפוי כי ישראל מסוגלת לעמוד, גם לאחר זעזוע קשה ונסיגה ניכרת במעמדה, על תביעתה להכתיב למצרים את התנאים המדיניים הבלתי נסבלים ביותר על סאדאת (קל חומר על נאצר) כדי לסגת מן השטח הפחות רגיש, מבחינתה, מבין אלה שנכבשו ב־1967.

מייד אחרי שוך הקרבות במלחמת ששת הימים, בעיצומה של ההתעלות שאחרי הניצחון, ניסחה ישראל את תסריט החלומות שלה על תוצאותיה האסטרטגיות-היסטוריות של המלחמה. בהחלטת ועדת השרים לענייני ביטחון ב־15 ביוני 1967, שאושרה במליאת הממשלה ביום 19 ביוני, נאמר:

נוכח מדיניות האיבה והתוקפנות הערבית כלפי מדינת ישראל במשך עשרים השנים האחרונות, נוכח איום ההשמדה שנשקף למדינה עד לפני שבועיים, נוכח האפיקים הרחבים שנפתחו על-ידי ניצחון צה"ל על מדינות ערב קובעת ממשלת ישראל את עמדתה כדלהלן:

(1) ישראל עומדת על חתימת חוזה-שלום עם מצרים רק על-יסוד הגבול הבינלאומי.

(2) כל עוד לא נחתם חוזה-השלום מחזיקה ישראל בשטחים שבחצי האי סיני.

(3) רצועת-עזה נכללת בשטח ישראל בהתאם לגבול הבינלאומי.

(4) התנאים לחוזה-השלום הם:

(א) הבטחת חופש-השיט במצרי טיראן ובתעלת-סואץ.

(ב) הבטחת חופש-הטיסה מעל מצרי-טיראן ומפרץ-שלמה

(ג) ביטול החרם הכלכלי לכל צורותיו.

(ד) פירוז מוחלט של חצי-האי-סיני, אשר תנאיו ייקבעו

בחוזה השלום בין ישראל ובין מצרים.¹⁸⁵

בחוזה השלום ב־1979 קיבלה ישראל הרבה יותר מאשר בתסריט החלומות, שנוסח בשיאה המשכר של אופוריית הניצחון, לרבות הדגשת עמידתו של החוזה על רגליו שלו, עם מאפיינים של שלום נפרד למעשה ויחסים דיפלומטיים. במבחן המעשה בתחום האסטרטגי עמד החוזה אף מעבר למצופה. להבדיל ממאפייני "השלום הקר",

החשובים פחות, עברו היחסים בין הנהגת מצרים לבין ישראל בהדרגה מדו־קיום נסבל לשיתוף פעולה מדיני נסתר, עם סממנים חשובים של שותפות אסטרטגית, היערכות מול אויבים משותפים וגילויים של תיאום צבאי.

סאדאת הבין היטב את יעדיה של ישראל בתחום זה ויצא למלחמת רמדאן, במידה רבה כדי לסכל את מימושם. בהנחיית הנשיא סאדאת אל המפקד הראשי של הכוחות המזוינים של מצרים אסמאעיל עלי ב־1 באוקטובר 1973 מתאר סאדאת את "האסטרטגיה של האויב" וקובע כי:

עינינו הרואות שהאויב הישראלי בחר במדיניות המבוססת על הטלת אימה, על התיימרות בעליונות שהערכים לעולם אין להם תקווה לבלום אותה. זה הבסיס של תורת הביטחון הישראלית, הנשענת על הרתעה פסיכולוגית, מדינית וצבאית. הנקודה המרכזית בתורת הביטחון הישראלית היא לשכנע את מצרים ואת האומה הערבית שאין טעם לקרוא תיגר על ישראל, וכי על כן אין לנו מנוס מלקבל את תנאיה של ישראל, אפילו הם כרוכים באי־אלו פגיעות בריבונות הלאומית שלנו.

את היעד האסטרטגי שסאדאת העמיד לצבאו באותו שלב כדי לסכל את האסטרטגיה שייחס בצדק לישראל, סיכם בזה הלשון:

לערער על תורת הביטחון הישראלית על־ידי ביצוע פעולה צבאית בהתאם לאפשרויות של הכוחות המזוינים, במטרה להסב לאויב את האבדות הכבדות ביותר ולשכנע אותו שהמשך כיבושה של אדמתנו תובע מחיר שהוא גבוה מדי בשבילו, וכי על כן תורת הביטחון שלו – הואיל והיא מבוססת על הטלת אימה פסיכולוגית, מדינית וצבאית – איננה מגן פלדה שאין להבקיעו ואשר יוכל לגונן עליו היום או לעתיד לבוא.

סאדאת גם העריך את תוצאות ההצלחה הצפויה במלחמה לטווח הקצר והארוך:

הערעור המוצלח על תורת הביטחון הישראלית יניב תוצאות מוגדרות לטווח קצר ולטווח ארוך. לטווח הקצר, יכול ערעור על תורת הביטחון הישראלית להביא לתוצאה ודאית, שתאפשר

פתרון של כבוד למשבר המזרח התיכון. לטווח הארוך עשוי ערעור על תורת הביטחון הישראלית לחולל שינויים, שבבואם זה בעקב זה יביאו לשינוי יסודי בחשיבתו של האויב, במורל שלו, ובמגמותיו התוקפניות.¹⁸⁶

כדי להשלים את התמונה ראוי להביא כאן שוב ציטוט של גמסי, מי שהחליף בעיצומה של המלחמה את שאזלי כרמטכ"ל וקודם ב-1974 לתפקיד שר המלחמה והמפקד העליון של הכוחות המזוינים, כאיש אמונו של סאדאת. דבריו משקפים תפיסה זהה של מטרות המלחמה כפי שהונחלה לכוחות המזוינים:

המטרה האסטרטגית שהציבה ישראל לעצמה, לאחר מלחמת יוני 1967, הייתה למנוע ממדינות ערב לשחרר את אדמותיהן בכוח, כדי שהרצון הערבי ייכנע בפני השאיפות הישראליות וישראל תכפה את המציאות הקיימת עד שיושג השלום, לפי תנאיה של ישראל. פירושו של דבר של ישראל תהיה עליונות צבאית על פני מדינות ערב כולן, שתמנע מאיתנו, הערבים, לחשוב על מלחמה כוללת נגדה ותיצור אצלנו תחושה של חוסר אונים וייאוש מן התועלת שבמאבק מזוין.¹⁸⁷

הפרספקטיבה המצטיירת, בעקבות חוזה השלום שנחתם במאוס 1979, מהשוואת ההגדרות המוסמכות בדרג העליון של ישראל ומצרים, מצביעה על הצלחה ישראלית שלמה וכישלון מצרי גמור: ישראל אכן מימשה את מה שסאדאת הגדיר "הנקודה המרכזית בתורת הביטחון הישראלית". היא הצליחה "לשכנע את מצרים ואת האומה הערבית שאין טעם לקרוא תיגר על ישראל, וכי על כן אין למצרים מנוס מלקבל את תנאיה של ישראל, אפילו הם כרוכים באי-אלו פגיעות בריבונות הלאומית של מצרים". תנאיה של ישראל נוסחו ביוני 1967 כנסיגה מסיני תמורת חוזה שלום (בלווית פירוז שמשמעו, לשיטת סאדאת עצמו, "אי אלו פגיעות בריבונות של מצרים"). הם אכן הוכתבו למצרים.

186 סאדאת, סיפור חיי, עמ' 250-252.

187 זיכרונות אל-גמסי, עמ' 264-267.

תורת הביטחון הישראלית אכן הצליחה ב"הטלת אימה פסיכולוגית, מדינית וצבאית" (ניסוח אחר להרתעה מפני מלחמה מתמשכת) המגוננת על ישראל. המלחמה ב-1973 אכן הסבה אבדות כבדות לישראל, על פי היעד שסאדאת העמיד לצבאו, אך הדבר לא שכנע את ישראל "שהמשך כיבושה של אדמתנו תובע מחיר שהוא גבוה מדי בשבילה": ישראל המשיכה בכיבוש רוב גדול של חצי האי סיני (קל וחומר הגדה המערבית, הגולן וירושלים) גם שנים אחרי המלחמה, עד שקיבלה את כל התנאים שהכתיבה למצרים תמורת נסיגה מסיני בלבד.

מה שסאדאת הגדיר באוקטובר 1973 "פתרון של כבוד למשכר המזרח התיכון" התמקד מבחינתו בכך שלא יהיה חוזה שלום נפרד. אפילו בנאומו בכנסת בנובמבר 1977 עדיין טען סאדאת: "לא באתי אליכם כדי לחתום על הסדר נפרד בין מצרים לישראל". לדבריו אין בכך שלום צודק, וכזה אינו אפשרי "ללא פתרון צודק לבעיה הפלסטינית".¹⁸⁸ במבחן המעשה הוכיחה מצרים, בעשרות שנים של הימנעות מהיגררות לעימותים עזים בזירות הערביות הפעילות של המאבק נגד ישראל, את מה שהיה ברור כבר ב-1979: הנפרדות היא לזו ההסדר.¹⁸⁹

אשר ל"שינוי יסודי בחשיבתו של האויב, כמורל שלו, ובמגמותיו התוקפניות": בעקבות חוזה השלום לא נזקקה עוד ישראל לזיזים שימוש באמצעים אלימים ("מגמות תוקפניות") כלפי מצרים, אך מול אויביה הפעילים הפריכו עשרות פעולות גדולות ודרמטיות

188 סאדאת, סיפור חיי, עמ' 258.

189 הפער הזה בין ההצהרה למעשה מזכיר הצהרה מרוממת רוח אחרת, של מדינאי דגול שמגבלותיה של ארצו כפו עליו לנהל בפועל מדיניות הנוגדת את מחויבותו האידיאולוגית. בנובמבר 1942 אמר צ'רצ'יל "I have not become the King's First Minister in order to preside over the liquidation of the British Empire", אך כבר בשלהי מלחמת העולם השנייה היה ברור שבריטניה אינה יכולה עוד לשאת את מעמדה האימפריאלי, ובפועל אכן התפוגג המעמד הזה כבר ככהונתו הראשונה כראש ממשלה. ככהונתו הנוספת, בשנים 1951-1955, כבר היה הדבר גלוי לעין כול.

של צה"ל – למשל בעיראק (החרבת הכור ב־1981), בחיסול הכור ובמב"ם בסוריה, בהחרבת רצועת עזה, בשלוש מלחמות בלבנון ובעיקר מול הפלסטינים ובירושלים – גם את התקווה לשינוי יסודי בחשיבתה. ישראל כפתה בכוח על עיראק ועל סוריה לנטוש את חתירתן לנשק גרעיני ושברה בכוח את האינתיפאדה השנייה, את צבא הטרור בעזה ואת עיקר כוחו של חזבאללה.¹⁹⁰

המאזן מול הגדרתו של גמסי מובהק לא פחות. ישראל אכן הצליחה, למעט ברצועה צרה לאורך התעלה, "למנוע ממדינות ערב לשחרר את אדמותיהן בכוח". "הרצון הערבי" במניעת לגיטימציה מישראל אכן נכנע בפני לוז שאיפותיה כאשר "כפתה את המציאות הקיימת עד שהושג השלום, לפי תנאיה של ישראל". ישראל אכן הוכיחה, במלחמה ב־1973, בעקבותיה וגם חמישים שנה אחריה, עליונות צבאית על פני מדינות ערב כולן, המונעת מן הערבים לחשוב על מלחמה כוללת נגדה, ואשר יצרה במצרים ובמדינות ערב "תחושה של חוסר אונים וייאוש מן התועלת שבמאבק מזוין". לשון אחר: ישראל השיגה במלואו את מה שגמסי הגדיר "המטרה האסטרטגית שהציבה ישראל לעצמה לאחר מלחמת יוני 1967". היא גם קיבלה מסאדאת עצמו מה שלא העזה אפילו לדרוש בהחלטת הממשלה ביוני 1967.

190 אפילו נשיא ירדיות, במדינה הידידותית והחשובה ביותר לישראל, ראה בפעולה ישראלית חשובה טעם לפגם. לאחר הפגיעה בכור העיראקי בחן הנשיא רייגן אם הייתה הפרת חוק אמריקאי בשימוש למטרות התקפיות במטוסים תוצרת ארצות הברית, כעס שישאל השתמשה בפצצות מתוצרתה והורה לעכב אספקה של ארבעה מטוסי F16. שר החוץ הייג אמר בדיעבד כי לו הייתה ארצות הברית מודעת לכוונותיה של ישראל, הייתה אומרת לה לא לצאת לפעולה. הוא הכין תגובה שבה גונתה הפעולה כצעד שאינו יכול אלא להחמיר את המצב המתוח והמסוכן במזרח התיכון. לדבריו הפעולה הישראלית מזעזעת וייתכנו תוצאות ביחסיה עם ארצות הברית.

Ronald Reagan, *An American Life*, Simon & Schuster, 1990, p. 413; Alexander Haig Jr, *Caveat*, Macmillan, 1984, p. 182-184.

אותו גמסי בירך על המוגמר קרוב לעשור אחרי המלחמה, כאשר ישראל הצליחה בפועל לכפות את "השלום, לפי תנאיה": סיני אכן הושב למצרים, אך הדבר אירע על פי התנאים המדיניים שישאל דרשה ביוני 1967.

ב-25 באפריל [1982] תסתיים המלחמה המצרית הישראלית שהחלה בצוהרי 6 באוקטובר 1973. במלחמה הזו השיגו הכוחות המצריים [...] ניצחון מפואר שפתח את השער בפני מאמצים מדיניים במהלך המלחמה ואחריה, לנצל את תוצאות המלחמה ולהשיג את שחרור סיני מכיבוש ישראלי בן 15 שנה.¹⁹¹

דבריו של סאדאת בכנסת, סמל הריבונות הישראלית בירושלים, כשנה וחצי לפני הסכם השלום, מעידים על עומק התפנית בעניין חשוב לישראל, שאותו לא העזה לדרוש רשמית ביוני 1967. בניגוד קוטבי למה שהתחייב בנקיטת חפץ לא לעשות, גם שנים אחרי מלחמת רמדאן, הציע סאדאת למדינה היהודית מקום לגיטימי באזור: "אתם רוצים לחיות יחד אתנו באזור זה של העולם, ואני אומר לכם, בכל הנאמנות: אנו מקבלים אתכם בברכה בינינו, בביטחון ובבטחה [...] אנו מקבלים בברכה שתחיו בינינו בביטחון ובשלום, באמת ובתמים". כמי שהציג יותר מאחרים את הפרספקטיבה הטטרית והצלבנית של "הפלישה הציונית" המאיימת על עתיד הערבים, הוסיף סאדאת בצדק: "דבר זה כשלעצמו מהווה נקודת מפנה עצומה, מפנה היסטורי מכריע".¹⁹²

עומק המפנה ההיסטורי וגילוייו

אגדה עתיקה קובעת בלא בסיס זואולוגי שברבורים הם אילמים, אך פוצחים בשירה ערבה לאוזן לקראת מותם. מחזור השירים 'שירת הברבור' של פרנץ שוברט, שפורסם בשנת מותו, החזיר את הביטוי למודעות כמטפורה למחווה דרמטית אחרונה לפני הקץ הממשמש ובא. הצלחתה הראשונית של ה"צליחה", הישגיו המרשימים של

191 אל מצוור, 16 באפריל 1982, עמ' 27.

192 סאדאת, סיפור חי, עמ' 258.

סאדאת בתחום התדמית, שיקום הכבוד העצמי וחילוץ של מצרים מחוסר האונים האסטרטגי שאפיין את מעמדה מול ארצות הברית וישראל לאחר מות נאצר, אכן ראויים להערכה רבה. אלא שכל אלה משניים לשאלה הקובעת את תוצאותיה של "מלחמת שבע השנים" – זו שנבחנה במערכה האחרונה שלה באוקטובר 1973. כל אלה אינם אלא התווים בשירתו המטפורית של הברבור. חשוב להגדיר במפורש מה נפח את נשמתו לקול צליליה הענוגים השירה הזו.

מה שמת בשנות ה־70, לפחות לכמה דורות, הוא הסיוט של ישראל שהוזכר בפתח הדברים – איגום משאבי העתק של העולם הערבי וההינטרלנד המוסלמי שלו על ידי מנהיג כריזמטי היודע לגייס את כולם למאבק נגד ישראל. רק מצרים הייתה מסוגלת להעלות מקרבה מנהיג כזה. נאצר הוכיח כישורים מופלאים, אם לא חד-פעמיים, לתפקיד הזה. מועמדים אחרים, בראשם סדאם חוסיין, לא השתייכו כלל לליגה המתאימה. סדר העדיפויות המעוות של חברות ערביות, שבחרו לבזבז את משאביהן האנושיים והאחרים על מפגני עוצמה חלולים ולא להעמיד בראש סולם העדיפויות הלאומי שלהם מאמץ קונסטרוקטיבי של בניית אומה, התאים למנהיגות כזו. אותו סדר עדיפויות גם הוביל להתמקדות ב"שחרור פלסטין" ולהפיכת המאבק בישראל למבחן העליון לגורלם ולעתידם של הערבים.

תנועתו המשיחית של נאצר נבנתה מכל העיוותים האלה וכשלה במאבק עליהם עד כדי קריסה. סופה שהידרדרה לניסיון לשמור על כבודה המפוקפק באמצעות סירוב להודות בכישלונה המהדהר. נאצר הרגיש שכל עוד אינו מודה בתבוסה הוא אינו "נכנע". סאדאת ניסה – לפני המלחמה, במהלכה ושנים אחריה – לא "להיכנע" לפלישה הציונית בחוזה שלום נפרד, עד שנדחק בדיוק לשם. בלי מצרים כפי שהייתה בשנות ה־50 וה־60, אין "עולם ערבי" המאיים על ישראל באיגום משאביו. ההכרה שמצרים תביא על עצמה חורבן אם תשוב למתכונת הקודמת לא רק לא נשחקה בחצי המאה האחרונה, היא אף העמיקה עד מאוד. מצרים וישראל נתונות בשותפות אסטרטגית פעילה: לא רק נמנעות מלפגוע זו בזו אלא גם זקוקות זו לזו במגוון

עניינים חשובים. מה שנפח את נשמתו הוא כאמור המלחמה הכלל-ערבית שרק מצרים יכולה להוביל.

איראן עשויה אומנם לחדש איום אזורי כזה, אך סיכוייה לאחד את הערבים בתמיכה במשטר המהפכה האסלאמית בטהראן זעומים; אילו נותרו 'האחים המוסלמים' בשלטון בקהיר ב־2013 הייתה מצרים עלולה לגלוש מחדש למדיניותה הרדיקלית ולעימות עם ישראל. בפועל הצליחה ישראל לקיים לאורך קרוב לחצי מאה את המפעל הקונסטרוקטיבי שלה בלא איום קיומי. המפעל הקונסטרוקטיבי הזה עשה אותה למעצמה אזורית מרשימה, שיכולה לא רק להציע לבניה חיים של סיפוק וגאווה אלא גם להתמודד עם איומים אחרים, בראשם האיום האיראני, בתנאים נוחים יחסית. ההישג הזה הובטח בחוזה השלום עם מצרים. ההישג הזה היה בעיקרו תולדה של כושר העמידה הישראלי ושל התמיכה האמריקאית בשש השנים שלאחר תום המלחמה, אך המסד הונח בשלהי אוקטובר 1973 בהעדפתה של גולדה מאיר את הסיכוי לעתיד על פני הסיפוק המיידי של הכרעה צבאית.

*

שתי אפיזודות שאירעו במצרים סמוך ליובל החמישים למלחמה מעידות על עומקו והתמדתו ההיסטוריים של המפנה החיובי. מדובר במעשה שהיה, במעשה שלא היה ובניצניה של מגמה מבטיחה. שלושתם מעידים על תמורה בתחום התודעה.

מעשה שהיה: בכנס של אנשי צבא ב־2018 לציון 45 שנה למלחמת אוקטובר העלה נשיא מצרים עבד אל-פתאח א-סיסי על נס, בנאום חגיגי בפני קהל ענק של קציני צבאו ובכירי המשטר, את גבורתם של חיילי מצרים במלחמה בעצם נכונותם להתעמת עם כוחו העדיף של צה"ל: "פערי הכוחות הגדולים לא הרתיעו את מצרים או את הצבא שלה. זה היה כמו אחד שנוהג בסיאט והשני במרצדס. האמת שהיה ברור שהמרצדס תנצח. מי בכלל מעלה על דעתו להתחרות במרצדס עם סיאט, חוץ מגברים אמיתיים?", אמר א-סיסי והוסיף "תוצאות המלחמה הן בגדר נס [...] הצבא המצרי הצליח לעשות

זאת בעבר והוא יצליח לעשות זאת שוב".¹⁹³ המסר ברור: לישראל עדיפות מבנית ואין מקום למלחמה.

מעשה שלא היה חשוב לעיתים לא פחות: בספרו 'זיכרונות שרלוק הולמס' (1892) מביא ארתור קונן דויל את פרשיית Silver Blaze, שאותה מפענח הבלש המהולל בזכות מה שלא קרה: כיוון ש"הכלב לא נבח". הביטוי the dog didn't bark התקבל לציון מסקנה תקפה גם מהיעדרו של אירוע צפוי. בשנת 2020, במלאת חמישים שנה למותו של המנהיג המרשים ביותר של הערבים בעת החדשה, שתנועתו המשיחית הבטיחה להשיב לערבים את גדולת העבר והסעיר את בני דורו "מהאוקיינוס עד המפרץ", עבר יום השנה בעולם הערבי בקול דממה דקה.

לאחר שבימי מובארכ נדחק זכרו של סאדאת מתודעת בני עמו והנשיא א-סיסי נזקק לדמותו של נאצר כדי להעניק לגיטימציה לשלטונו, התחולל בעשור האחרון מפנה מתמשך בהשראת המשטר, שמיסד את ההסתייגות ממורשתו של נאצר. באל-אהראם הוצגה המדיניות שעליה הייתה תפארתו כשרשרת אסונות. כותב המאמר, אני ע'וראבה, קבע שסאדאת הציל את מצרים ממלחמה שנמשכה שלושה עשורים, מכלכלה שוקעת ומתפוררת ומבידוד בינלאומי, בשל העימות הפוליטי עם המערב. לדבריו נאצר הימר על חיי תושביה, חייליה וקציניה כאשר שיגר, בשם האידיאולוגיה הפן-ערבית, את צבאה ללחום במלחמות לא להם (תימן, 1962), ויצא למלחמה חסרת אחריות בישראל.¹⁹⁴ הנשיא א-סיסי עצמו הוביל את חגיגות מאה השנים להולדתו של סאדאת בנאום ב-25 בדצמבר 2018, שבו שיבח את סאדאת על הפטריוטיזם הריאליסטי שלו ובכללו הסכם

193 עבר אל-פתאח א-סיסי, "السيسي عن حرب أكتوبر: كانت مثل سباق بين مرسيدس وسيات" [א-סיסי על מלחמת אוקטובר: זה היה כמו מרוץ בין מרצדס לסיאט], TeN TV, 11 באוקטובר 2018, סרטון, YouTube, <https://youtu.be/LUQu-B6HPd4>.

194 אל אהראם, 23 בינואר 2013, מצוטט אצל מיה צורף, "ריהביליטציה לגיבור המלחמה והשלום" בעידן אל-סיסי, צומת המזרח התיכון 8:9, אוגוסט 2019, עמ' 1-7.

השלום עם ישראל, כמי שהעמיד את האינטרסים המצריים בראש סדר העדיפויות שלו.¹⁹⁵

לערבים תודעה היסטורית מפותחת מאוד. הם זוכרים את גיבוריהם ומתרפקים על הישגיהם. צלאח אל-דין הוזכר בהקשר זה שוב ושוב, גם על ידי סאדאת עצמו. אף שנאצר הביא בראשית דרכו את הניצחונות שנראו בשעתם המסעירים ביותר, הרי בדיעבד התברר שהם העלו את התקוות לפסגות כה גבוהות של איגרא רמא רק כדי להתרסק לבירא עמיקתא של חוסר אונים וחורבן משפיל. למעט חסידים מובהקים, מצרים וערבים לא רבים, הציבור אינו מתגעגע לדמותו ומעדיף לשכוח את האכזבה ממפעלו. התפוגגות הזיכרון הזה בתודעתם של הערבים מעידה על עומקו ההיסטורי של השבר.

חריג מעניין הם פעילי מפלגת בל"ד הישראלית הנושאים בגאון את דמותו של נאצר, כשתומכיהם מוגנים על ידי הדמוקרטיה הישראלית וקצבאות הביטוח הלאומי מן הסיכונים של המסר הנאצרי. ביולי 2005, במלאת 53 שנים למהפכה במצרים, הגיעו תומכי המפלגה לאירוע בכפר כאבול, שבו הוצגו סרטים על נאצר ונמכרו ספרים עליו ועל מהפכת "הקצינים החופשיים". חנין זועבי, שהייתה באותה עת חברת הוועד הפוליטי של בל"ד, אמרה שהאירוע מעניק לה "זיכרון של מהפיכה שהביעה בכנות ובשיא האומץ ובגאווה מקסימלית חלומות של אומה, חלומות אנושיים, טבעיים ומובנים מאליהם של חירות, ריבונות וצדק, שהם ההיפך המוחלט ממה שעובר על אומה זו עכשיו". בניגוד לכל תאריכי האזכור כגון הנכבה, יום האדמה, ואירועי אוקטובר 2000, "אני צריכה זיכרון של ניצחון, של נחישות ושל עוצמה. אני מחפשת, בעבר ובהווה, אלמנטים שמעצימים אותי ומנסה להימנע מאלמנטים שמחלישים אותי".¹⁹⁶

195 מיה צורף, "ריהביליטציה לגיבור המלחמה והשלום", וראו גם: דוד גוברין, **שותפות בצל יריבות – היחסים עם ישראל מבעד לעיניים מצריות**. אופיר ביכורים, 2023, בייחוד עמ' 325–332.

196 איתמר ענברי, "כבל"ד זוכרים את נאצר", **NRG** מעריב, 23 ביולי 2005. <https://tinyurl.com/5n8j7jxx>

החלטה מפתיעה ומרתקת במשמעותה ההיסטורית התקבלה בפרלמנט המצרי בשנה החמישים למלחמת רמדאן: להשמיט את שמו של נאצר מן האקדמיה הצבאית. ביוני 2023 נתן הפרלמנט את הסכמתו לנוסח החוק שהגישה הממשלה – לשנות את חוק 128 שקבע את שמה של 'אקדמיית נאצר הצבאית ללימודים גבוהים' ולהשמיט את שמו של נאצר ממנה. הנימוקים שניתנו היו לכאורה ענייניים (לאור החידושים בתחום, לשמור על רמת החניכים, להעלות את רמת הלימודים לרובד האסטרטגי) אך השינוי בחוק, שאושר בפרלמנט, כלל רק את שינוי השם ל'האקדמיה הצבאית ללימודים גבוהים ואסטרטגיים'. האלוף אחמד אלעוודי, ראש ועדת הביטחון וההגנה הלאומית בפרלמנט, אמר אומנם שהכוונה היא לקדם את הלימודים האסטרטגיים, אך העיתון המצרי החשוב שדיווח על כך לא הביא הסבר לשאלה מדוע הדבר מחייב את השמטת שמו של נאצר.¹⁹⁷ משמעות ההחלטה באשר למקומה של מורשת נאצר במצרים של היום ברורה.

ניצניה של מגמה מבטיחה: רכיב חשוב אחר של אותה מורשת נוגע למסר של החברה המצרית לבניה ובנותיה על אודות ישראל ומקומה במזרח התיכון, כפי שהוא משתקף בספרי הלימוד. באיחור מצער ובעומק שאינו מספיק אך בנחישות מרשימה, החליפה מצרים בשנים האחרונות את ספרי הלימוד לבית הספר היסודי. מחקר שיטתי של ספרי הלימוד מעלה ממצאים מעוררים. אף שמסרים אנטישמיים עדיין מופיעים בהם, ניכר מיתון בולט. בספרים לבית הספר היסודי הוחלפו אפיונים שליליים של היהודים – בוגדנות, הונאה, חמדנות והפרת הסכמים – במסרים של סובלנות ודו-קיום בין אסלאם ויהדות. אחד הספרים שנכתבו מחדש החליף ספר לימוד לכיתה ה', שקשר את מלחמת רמדאן ב-1973 כמלחמת דת עם מלחמות הנביא מוחמד ביהודים.

השינויים בתדמיתה של ישראל אינם מהפכניים אך חשובים. התנועה הציונית עודנה מוצגת כחסרת לגיטימיות ומסוכנת וישראל

197 אל אהראם, 14 ביוני 2023. ראו גם: אל קודס אל ערבי, 14 ביוני 2023.

עודנה מוצגת כאיום אפשרי על מצרים, אך ספרי הלימוד קובעים שישראל אימצה את הבחירה בשלום בעקבות המלחמה ב־1973 והיא שותפה לגיטימית לשלום. החוקרים מצאו עשרות שינויים חיוביים בדבר השלום עם ישראל. בתחום הכלכלי מוצג השלום כדרוש להתחדשותה ושגשוגה של הכלכלה המצרית. התלמידים נדרשים לשנן את סעיפי חוזה השלום ב־1979, ולפעמים מדובר בהם על יחסים "ידידותיים" בין מצרים וישראל.¹⁹⁸

198 מכון המחקר IMPACT-SE בדק 271 ספרי לימוד מצריים בין השנים 2018-2023, במסגרת פרויקט של משרד החינוך המצרי האמור להחליף עד 2030 את כל ספרי הלימוד ל־25 מיליון תלמידיה של מצרים. בינתיים הוחלפו הספרים לחמש שנות הלימוד הראשונות, ובהדרגה נוספת כל שנה כיתה. <https://tinyurl.com/fuxr69yt>